

KİTAP TANITIMI: *ARİSTOTELES VE FÂRÂBÎ'DE ETİK*

Kitap Adı: *Aristoteles ve Fârâbî'de Etik*

Yazar: Nejdet DURAK

Yayınevi: Fakülte Kitabevi, Isparta, 2009

ISBN:978-605-4324-01-9

Mahmut Yıldız¹

Öz

Bu tanıtımda Nejdet Durak'ın Doktora tezi olan "Aristoteles ve Fârâbî'de Etik" adlı eserin tanıtım ve değerlendirilmesini yaptık. Kitabın bölümlerini sırası ile ele alıp dikkatimizi çeken yerleri vurguladık.

Anahtar Kelimeler: Etik, Aristoteles, Fârâbî

Felsefenin bir alt disiplini olan etik ahlak üzerine düşünmeyi ifade eder. Etik iyi ve kötü gibi kavramların anlamlarını, hangi eylemlerin insanı mutluluğa ulaştıracağını, iyi eylemlere kılavuzluk edecek olan erdemlerin neler olduğunu vb. konuları tartışır. Aristoteles bu hususlar üzerine derli toplu görüşleri beyan eden ilk filozof niteliğindedir. Aristoteles'in İslam dünyasındaki takipçisi olan Fârâbî bu meseleler üzerine düşünmüştür. Tanıtımını yapacağımız bu eser Aristoteles ve Fârâbî'nin etik görüşlerinin mukayeseli bir tarzda ele almaktadır. *Aristoteles ve Fârâbî'de Etik* adını taşıyan eser Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi Anabilim dalında öğretim üyesi olan Prof. Dr. Nejdet Durak'ın doktora tezinin basılmış halidir.

Aristoteles'in etik, metafizik, psikoloji ve diğer öğretilerinin tam olarak anlaşılmadığı sürece İslam dünyasındaki felsefi yaklaşımların anlaşılamayacağını ileri süren yazar giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşan eserin giriş bölümünde bir felsefe disiplini olarak etiğin neliğinden, etimolojisinden ve tarihinden söz edip çalışmanın amaç ve metoduna dair bilgi vermektedir. Birinci bölümde yazar konu ile ilgili kapsamlı bir kavramsal çerçeve sunmakta ve etiğin tahlilini yapmaktadır. Yazara göre etiğin konusu "ahlaki bir nitelik taşıyan insan eylemleri"dir. Buna göre etik bir ahlaki eylemi iyi ve kötü yapan nitelikleri sorgulamaktadır. Bu bölümde eski Türklerde etik kavramına bir bölüm ayrılmıştır. Bu bölümün amacı muhtemelen Fârâbî'nin etik ile ilgili görüşleri üzerindeki kültürel etkiyi göstermektir.

İkinci bölümde Aristoteles'in etiği ele alınmaktadır. Yazar bu bölümde Aristoteles ile ilgili genel bilgileri verdikten sonra etik kavramının tahliline geçer. Aristoteles'in etik alanındaki en önemli eseri olan *Nikomakhos'a Etik* aynı zamanda önceki etik teorilerini de aktaran ilk etik tarihi

---

¹ Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami ilimler Fakültesi, Araştırma Görevlisi

niteliğindedir. Aristoteles etiğinin temel kavramlarını ele alan yazar bunlardan ilki olan mutluluk kavramına dikkat çekmektedir. Aristoteles için mutluluk bütün eylemlerin yöneldiği temel gayedir. Ona göre insanlar çeşitli şeylerde mutluluğu aramaktadırlar ancak en yüksek mutluluk teorik etkinlikte gerçekleşmektedir. Aristoteles'in etik düşüncesinin özeti insanların akla uygun eylemlerde bulunarak mutluluğu kendisine gaye edinmesidir. Buna göre o mutluluğu akla uygun etkinliklerle ilişkilendirmektedir. Aristoteles'e göre mutluluk başka bir şey için değil kendisi için istenendir. Diğer taraftan mutluluk bir etkinliktir bir anlık değil bir ömür boyu yaşanır. Mutluluk erdeme uygun etkinliktir. Öyleki en yüksek erdem olan teorik erdeme uygun etkinlik gerçek mutluluğu ifade etmektedir.

Aristoteles etiğinin temel kavramlarından olan haz ve elem insanların erdemleri elde etmesinde önemli bir işleve sahiptir. Ancak haz ve acı kişiyi erdemli bir davranışa götürebileceği gibi erdemsizliğe de götürebilir. Bu noktada Aristoteles ölçülü olmayı tavsiye etmiştir. Haz konusunda aşırılık ancak uygun bir eğitim vasıtası ile önlenir. Yazar Aristoteles'in düşüncesinde hazzı bütün canlılarda bulunan ortak bir özellik olarak zikretmiştir. Haz etkinliğe bağlıdır ve bağlı olduğu etkinliği takip eder. Aristoteles hazları mutlak manada iyi ve kötü olarak nitelemeyip onları çeşitli türlere ayırmıştır. Söz gelimi duysal hazları düşünsel hazlardan; tabii hazları ilenksel hazlardan ayırmıştır. Haz düşkünü kişi ahlaken yerilirken hazda ölçülü kişi övülür. Nefsine hâkim olamayan kişi hazları bedensel hazların kötü olduğu bilir ama irade zayıflığından dolayı yine de onlara yönelir. Nefsine hâkim olan kişi ise hazlara karşı istek duyar; ancak iradesine hâkim olarak aklı dinler. Aristoteles bir taraftan hazzı bizzat kötü olarak gören yaklaşımı diğer taraftan hazzı en yüksek iyi olarak gören yaklaşımı reddetmektedir. Ona göre haz iyidir. Ancak en yüksek iyi değildir. İyi eylemleri iyi hazlar kötü eylemleri ise kötü hazlar takip eder. Bu noktada Aristoteles pratik bilgiğe sahip kişilerin hazlarının haz konusunda ölçü olduğunu ileri sürer.

Yazar haz ve elemden sonra iyi ve kötü kavramlarını incelemeye geçmektedir. Ancak söz konusu kavramların en başta ele alınması beklenirdi. Nitekim Aristoteles her sanat ve araştırmanın ve aynı zamanda her eylem ve tercihin bir iyiye ulaşmayı hedeflediğini siyaset felsefesinin aradığı en yüksek iyinin mutluluk olduğunu belirtir. Bu bakımdan iyi ve kötüyü analiz etmek mutluluğu analiz etmeyi öncelidir.

Yazar iyi ve kötü kavramından sonra erdem kavramının analizine geçmektedir. Aristoteles isteme yetisinin erdemleri ile rasyonel yetinin erdemlerini birbirinden ayırarak ilkinde ahlaki erdemler ikincisine düşünce erdemleri adını vermektedir. Düşünce erdemleri teorik ve pratik aklın erdemleridir. Bunlar bilim, sezgisel akıl, teorik bilgelik, pratik bilgelik ve sanattan ibarettir. Bunlardan ahlaki eylemlerle doğrudan ilgili olan pratik bilgelik, iyi ve faydalı olan konusunda düşünüp taşınmayı ifade eder. Ahlaki erdemler ise cömertlik bilgelik, ölçülülük gibi ruhun arzu duyan kısmının erdemleridir. Ahlaki erdemler doğuştan olmayıp sonradan kazanılmış huylardır. Aristoteles ahlaki erdemini aşırılık ve eksiklik arasında bir ortayı temsil ettiğini söyler. Söz konusu orta her bir eylem için

belirlenmiş olmayıp yere ve zamana göre değişebilmektedir. Aristoteles ahlaki erdemler ile entelektüel erdemleri birbiri ile ilişkilendirir. Buna göre pratik bilgeliğe sahip olmayan bir kişi erdemli eylemler sergileyemez. Bu husus ahlakın entelektüel boyutunu işaret eder. Yazar adalet dostluk, cesaret ve ölçülülük erdemini birer başlık altında inceleyerek bu erdemlerin Aristoteles'in temel erdemleri olduğunu ima etmektedir. Yazar bu bölümde son olarak etiğin psikoloji sosyoloji ve siyaset gibi diğer disiplinler ile ilişkisini ele almaktadır.

“Fârâbî'nin Felsefesinde Etik” başlıklı üçüncü bölüm Aristoteles'in incelendiği bir önceki bölümle aynı başlıklar altında ele alınmaktadır. Böylece Fârâbî'nin etik sisteminin Aristoteles ile paralel olduğu ima edilmektedir. Yazar ilk olarak Fârâbî etiğinin temel kavramı olan mutluluğu ele almaktadır. Mutluluğun kazanılmasının bir takım fikri ve ahlaki erdemlere uygun eylemlere bağlı olduğuna işaret eden Fârâbî, onun söz konusu eylemlerin sürekli tekrarı neticesinde insanın mükemmelleşmesi olduğunu söyler. Fârâbî'nin ahlak ve siyaset düşüncesinin teleolojik karakterine dikkat çeken yazar insan eylemlerinin nihai gayesi olan mutluluğun insandaki en iyi şey olan aklın mükemmelliğine bağlı olduğunu belirtir. Ahlaki eylemlerin nihai amacı olan mutluluğa erdemli eylemler sergileyerek ulaşılır. Fârâbî'ye göre en yüce mutluluk filozofa özgü bir niteliktir ve onun elde edilmesi ancak faal akılla ittisal kurmayı gerektirir.

Ahlaki “kendisi ile iyi şeylerin ve güzel eylemlerin yapıldığı erdem adı verilen nefsi durumların gelişmesini sağlayan bir disiplin” olarak gören Fârâbî erdemleri akli ve ahlaki olarak ikiye ayırıp akli erdemleri nazari erdemler ve fikri erdemler olarak ikiye ayırır. Fikri erdemlerin ameli hikmet (ta'akkul) görüş mükemmelliği gibi çeşitlerini açıklar. Nazari erdemlerle fikri erdemler arasında sıkı bir ilişki kuran Fârâbî bunların birbirinden bağımsız olamayacağını ileri sürer.

Fârâbî'nin düşüncesinde iyi ve kötü kavramlarını analiz eden yazar ona göre iyinin insan iradesi olmayan her şeyin genel düzeni olduğunu ve bu anlayışın temelinde Tanrının her türlü yetkinliğin kaynağı olduğu düşüncesinin bulunduğunu belirtir. İnsan iradesinin söz konusu olduğu şeylerde ise iyilik ve kötülüğün ortaya çıkabileceğini söyler. Buna göre kötülük insan iradesi ile insan iradesine bağlı olmayan her şey bizatihi iyidir. Buradan hareketle Fârâbî'nin etik düşüncesinin temelinde metafizik görüşlerinin yer aldığını görebiliriz. Bu bölümde yazar son olarak Fârâbî etiğinin epistemoloji, psikoloji, sosyoloji, eğitim ve siyasetle ilişkisini inceler. Bu noktada Fârâbî'nin eğitimle kişinin ahlakının değişebileceği düşüncesine dikkat çekmektedir. Ona göre eğitimin temel amacı iyi eylemlerin ve alışkanlıkların kazanılmasıdır. Eğitimin topluma uygulanması devlet otoritesi ve yasaları gerektirir. Bu noktada Fârâbî'nin siyaset felsefesine adım atmaktadır.

Yazar son bölümde Aristoteles ve Fârâbî'nin etik görüşlerini mukayese etmektedir. Bu noktada her iki filozofunda gayeci bir etik anlayışına sahip olduğu görülmektedir. Başka bir ifade ile her iki filozofda insanın nihai iyiliğinin mutluluk olduğunu ileri sürmekte ve mutluluğun elde edilmesini teemmüle yani teorik düşünceye bağlamaktadır. Buradan hareketle yazar

Fârâbî'nin mutluluk ile ilgili görüşlerini Aristoteles'ten aldığını ancak nihai mutluluğun ahiret hayatında elde edilebileceğini düşünmesi bakımından ondan ayrıldığını belirtir. Fârâbî'nin nihai mutluluğun ahirette olacağı düşüncesini onun Müslüman olması ile ilişkilendiren yazara göre Fârâbî, bu düşüncesi ile Platon ve Aristoteles'i aşmıştır. Ancak bu aşmanın neye göre olduğu açık değildir. Zira Platon da mutluluğu bu dünyaya bağlamamaktadır. Öyle ise Fârâbî, İslâmi ahiret düşüncesine sahip olduğu için mi Aristoteles'i aşmıştır? Öyle görülüyor ki bu tartışmaya açık bir görüştür. Aynı paragrafta yazar, Fârâbî'nin ahlak öğretisinin genel yapısı bakımından tamamen İslam ahlak öğretisi ile örtüşme içerisinde olmadığını söylemektedir. Ancak İslam ahlakı ile tam olarak neyin kastedildiği açık değildir. Zira İslam ahlakı ile ilgili çalışmalara baktığımızda en az dört farklı ahlak öğretisi ile karşılaşmaktayız. Bunlardan birisi Fârâbî'nin de içinde bulunduğu felsefi ahlaktır. Muhtemelen yazar burada nassa dayalı dini ahlak öğretisini kast etmektedir.

Yazar'a göre Fârâbî'nin ahlak felsefesi mutluluk kavramı üzerine temellenmiştir. Her iki filozof için de mutluluk kişinin iradi eylemleri ile kazanılır. Bu eylemlerin akla ve uygun olması gerekmektedir. Aklını en iyi kullanan filozof mutluluğa en yakın kişidir. Her iki filozof da hazların maddi ve manevi olanlarını birbirinden ayırmaktadır. Diğer taraftan filozoflar hazların ölçülü olması gerektiği hususunda ve erdemlerin kazanılmasında hazların kullanılabilmesi hususunda benzer görüşlere sahiptirler. Bu bağlamda yazar Fârâbî'nin haz konusunda stoacı ahlak anlayışı ile paralellik arz ettiğini söylemektedir. Fârâbî'nin ahlak anlayışı üzerindeki ima edilen stoacı unsurlar araştırmaya değer bir iddia niteliğindedir.

Filozofların ruh ile ilgili görüşlerini karşılaştıran yazar filozofların düşüncesinde insanda nebati ve hayvani ruhun yanı sıra insani ruh bulunduğuna dikkat çeker. Buna göre insan akli olması bakımından diğer canlılardan mahiyet olarak farklıdır. Bu hususta Aristoteles, insan aklını bir taraftan aktif ve pasif kısma ayırırken diğer taraftan aklın teorik (ilmi) ve pratik yönünden söz eder. Ahlaki erdemlerin yanında entelektüel erdemleri de zikreden Aristoteles, aklın teorik ve pratik yönünün erdemlerini ayırmaktadır. Teorik bilgelik ve pratik bilgelik bu aklın temel erdemleridir. Soyut düşünce ile ilgili olan teorik bilgelik en üst erdem iken tikel alandaki eylemlerle ilgili olan pratik bilgelik iyi ve kötü ile ilgilidir. Pratik bilgelik ahlaki erdemlerle doğrudan ilgilidir. Ahlaki erdem ahlak alanında doğru gayeyi gösterirken pratik bilgelik o gayeye ulaştıracak doğru araçları sağlamaktadır. Ruh ile ilgili açıklamalarda Aristoteles'i takip eden Fârâbî akli heyûlani bilfiil, müstefad ve Faal akıl olmak üzere dört kısımda incelemektedir. Fârâbî aklın teorik ve pratik işlevlerini ayırma hususunda Aristoteles'i takip ederken bilginin oluşmasında faal akla verdiği işlevler ile Aristoteles'ten ayrılmaktadır.

Bu bölümde dikkat çekmek istediğimiz diğer bir husus filozofların etik ile eğitim ilişkisi hakkındaki görüşlerinin mukayesesidir. Buna göre her iki filozof da mutluluğu fert ve toplumun eğitimi ile ilişkilendirmektedir. Eğitim konusu ahlaktan siyasete, bireyin ahlakından toplumun ahlakına geçişi sağlamaktadır. Buna göre yöneticiler vatandaşların ahlaki eğitiminden sorumlu

olmaktadır. Eğitim kişide doğuştan olan yeteneklerin geliştirilmesini sağlamaktadır. Filozoflar eğitimin yasalar vasıtası ile gerçekleşeceğini düşünmekte ve gerektiğinde ceza ve zor kullanmaya başvurulabileceğini düşünmektedirler. Yazar Aristoteles ve Fârâbî'ninahlaki eğitimde bilgiye büyük önem vermesi bakımından Sokrates ve Platon'abir yönü ile katıldığını belirtir. Ancak Aristoteles ve Fârâbî Sokrates'ten farklı olarak insanların bilgiye rağmen nefesine hâkim olamayabileceğini düşünmektedir.

Yazar son olarak filozofların siyaset ile ilgili görüşlerini karşılaştırmaktadır. Her iki filozofta insanın toplumsal bir varlık olduğunu söyleyip etik ve siyaseti birbirinden ayırmamaktadır. Mutluluk ancak bir devlet içerisinde elde edilebilir. Devletin görevi yurttaşlarını ahlaki yetkinliğe ulaştırmaktır. Yazar Fârâbî'nin siyaset felsefesi konusundaki görüşlerini Aristoteles'ten ziyade Platon'dan etkilendiğini ifade etmektedir. Devletin yapısı işleyişi ve devlet başkanın görevleri itibari ile bu açıkça görülmektedir. Yazar'ın kastettiği Platonun "Yasalar" daki devlet anlayışı olmalıdır. Ancak Yasalar'daki devlet anlayışı Aristoteles'in Politika'sınaçok uzak değildir. Diğer taraftan yazar, Fârâbî'nin Platon ve Aristoteles'in site devleti tasavvurlarını aşarak, yeryüzündeki bütün devletleri kapsayacak evrensel bir birlik düşündüğünü ileri sürmektedir. Ancak daha önceki sayfalarda yazarında aktardığı gibi Fârâbî, toplulukları kamil ve eksik olarak ikiye ayırmakta ve kamil topluluklar büyük, orta ve küçük olarak üçe ayırmaktadır. Bunlar içinde ideal olanın küçük olan medine olduğunu ifade etmektedir. Buradan hareketle Fârâbî'nin nasıl bir yeryüzü devleti fikrini savunduğu soru işareti olarak kalmaktadır.

Sonuç olarak yazarın ifade ettiği gibi Fârâbî'nin takip ettiği Aristoteles her zaman saf Aristoteles değil, Hellenistik kültürün biçimlendirdiği, Aristotelesci okulların yorumladığı Aristoteles'tir. Etik bağlamında kapsamlı bir Aristoteles Fârâbî karşılaştırması yapan eser gerek etik çalışmalara katkısı bakımından gerek Fârâbî'nin Aristoteles etkilerini takip etmemiz açısından önemli bir çalışmadır. Doktora tezinin kitaplaştırılması ile elde edilen bu çalışmaya bilgi muhtevası açısından oldukça zengindir. Eserle ilgili küçük bir eleştiri yapmak gerekirse; Aristoteles ve Fârâbî gibi ortak temaların fazla olduğu filozofların mukayesesini yaparken ilgili filozofların görüşlerini ayrı ayrı ele alıp mukayeseye ayrı bir başlık ayırmak yerine ele alınacak konular üst başlık olarak belirleyip filozofların bu meseleler hakkındaki görüşlerini tartışmak daha verimli olabilir. Böylece mukayeseye ayrılan dördüncü bölümde (bu eserde) daha önceki fikirlerin tekrar edilmesinin önüne geçilecektir.